

Francesc Martorell i Trabal

(1887 - 01.11.1935)

Francesc Martorell i Trabal

PER ALBERT BALCELLS I GONZÁLEZ

De molts pocs membres de l'Institut d'Estudis Catalans es pot dir, com en el cas de Francesc Martorell i Trabal, que gairebé tota la seva vida professional, com a investigador o com a gestor cultural, hagi girat al voltant de l'Institut. I aquest no és l'únic aspecte en què la trajectòria de Francesc Martorell guarda similitud amb la de Ramon Aramon, encara que aquest segon va pertànyer a la generació següent, atès que va néixer vint anys després que Francesc Martorell, que va veure la llum a Barcelona el 1887, un any abans de l'Exposició Universal, a Ciutat Vella, al carrer d'Escudellers Blancs.

Francesc Martorell pertany a la generació que s'ha denominat generació de l'Institut o de 1917, és a dir la dels deixebles dels fundadors de l'IEC o a la dels que hi ingressaren a continuació suplint-los o cobrint les baixes d'aquests. Educat inicialment a l'Escola Pia de Barcelona, Francesc Martorell es formà a la Universitat de Barcelona i sobretot als Estudis Universitaris Catalans (EUC), creats el curs 1905-1906, quan Rubió i Lluch inaugurà a

l'Ateneu Barcelonès la Càtedra de Literatura Catalana. Martorell fou deixeble seu com la resta del grup d'amics i companys d'estudis, que inicialment s'autodefinia com el grup de l'Ateneu, que en aquella època posseïa la millor biblioteca de Catalunya. Formaven aquest cercle d'amics amb Francesc Martorell, Ramon d'Alòs-Moner, Lluís Nicolau d'Oliver i Ferran Valls i Taberner, amb els quals Martorell col·laborà sota la direcció de Rubió i Lluch en l'elaboració d'una de les obres emblemàtiques del primer terç del segle xx publicades per l'Institut: *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*. Als esmentats s'afegiren Ramon d'Abadal i de Vinyals, Manuel Reventós, Agustí Calvet (*Gaziel*) i Eudald Duran i Reynals, mort el 1917.

Martorell participà en l'organització del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906, presidit per Rubió i Lluch i promogut per mossèn Antoni M. Alcover. Martorell inicià l'ordenació de l'Arxiu del Mestre Racional, que Prat de la Riba, com a president de la Diputació de Barcelona, havia instal·lat al Palau de la Generalitat, per iniciativa de l'IEC. El Mestre Racional fiscalitzava a la baixa edat mitjana la gestió econòmica dels oficis reials i de tots els encarregats de l'administració dels béns o drets del rei a Catalunya i als comtats de Rosselló i Cerdanya i al regne de Mallorca. Tenia un tribunal de comptes.

Francesc Martorell va fer els estudis de doctorat a Madrid el 1908. En aquell temps la denominada Universitat Central era l'única autoritzada per a concedir el grau de doctor.

SECRETARI REDACTOR I PENSIONAT A L'ESCOLA DE ROMA

Entrà de secretari redactor a l'Institut d'Estudis Catalans el 24 de maig de 1909 en substitució provisional de Ramon d'Alòs-Moner, el qual va ser un dels dos primers secretaris redactors amb Jordi Rubió i Balaguer, fill del president.¹ L'octubre de 1910 l'Institut, que encara era únicament el grup que després es denominaria Secció Històrico-Arqueològica, encarregà a Francesc Martorell la catalogació dels llibres de la seva biblioteca, que estava destinada a ser la Biblioteca de Catalunya. Cobrava vint cèntims per fitxa i deu per cada referència. Massó i Torrents, que era el bibliotecari, començà el registre i el control de l'intercanvi. Va ser aleshores i allí quan el conegué Josep M. de Sagarra, que diu a les seves memòries: «Amb Martorell fórem grans amics de seguida, i ell sortia també, amb Calvet i nosaltres, a fer el seu comentari precís, on el sulfurant més corrosiu estava tan ben aplicat, que fins es tornava humaníssim i d'una justesa perfecta.»

1. Pel que fa a la seva actuació dins l'Institut, gairebé totes les dades procedeixen d'Albert BALCELLS i ENRÍC PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans, I, 1907-1942*, IEC, 2002.

A Madrid s'havia creat el gener de 1907 la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, presidida per Ramón y Cajal i composta per vint-i-un membres honoraris i vitalicis de diferents especialitats i ideologies. La seva primera missió era enviar becaris a l'estranger. A instàncies de Josep Pijoan, l'Institut aconseguí que la Junta para Ampliación de Estudios, després de la fundació el març de 1910 del Centro de Estudios Históricos a Madrid, que era molt similar a l'Institut d'Estudis Catalans d'aleshores, creés l'Escola Espanyola d'Arqueologia i Història a Roma. Francesc Martorell i Ramon d'Alòs foren els dos primers pensionats que acompanyaren el 1910 Josep Pijoan, secretari i fundador de l'Institut, per a crear l'Escola d'Arqueologia i Història, ubicada a l'antiga Col·legiata de Montserrat de Roma, que no s'utilitzava. El retard en la tramesa de les pensions des de Madrid i l'escassetat de les disponibilitats per a fer un paper digne al costat de les altres acadèmies estrangeres a Roma, feren dura la vida del secretari i dels pensionats, sobretot en els primers temps. Martorell escrivia a Ferran Valls i Taberner el Dijous Sant de 1911:

Això de l'Escola per ara va bastant malament. De Madrid ens tenen abandonats completament. Fa al menys un mes que estem tots sense un cèntim, vivint a costelles d'en Pijoan. Dinem per una pesseta en restaurants infectes; esmorsem a peu dret en una de Tupinamba y dormim en uns llits lapidaris que ens ha deixat el rector de Montserrat. Així i tot no ens surten els comptes y hem d'arribar a l'estrem de rumiar abans de gastar-nos el ral d'una carta! [...] Va sortir una pensió per nosaltres de 40 duros però és publicada a la Gaceta el 23 de març y, per aviat que cobrem, no arriaran els quartos fins a últim d'abril i primers de maig y encara aleshores, per poguer tirar, ens haurem de declarar insolvents y no pagar cap deute, perquè amb 40 duros, si comensem a pagar, ens quedarem debent y sense un quarto. Jo, per exemple, ja en dech més de 50!²

Josep M. de Sagarra, amb el seu estil irònic, descriu a les seves memòries les estreïtes de Pijoan i Martorell a Roma, on els va visitar quan hi va anar de viatge. Descriu una biblioteca sense llibres i una saleta amb mobles de segona mà, on treballava i rebia Pijoan. Sagarra diu que Pijoan i Martorell solien «fer les visites a l'hora de dinar, procurant arrossegar-les per veure si se'ls esqueia la ganga de ser invitats».

Altres lletres creuades entre Martorell i Valls i Taberner informen de la feina de Martorell a l'Arxiu Vaticà i a la Biblioteca Nacional de Roma i dels cursos d'història de l'art i

2. Jaume SOBREQÜÉS, Manuel J. PELÁEZ, Francesc VILANOVA i Mària SORIANO, *Epistolari de Francesc Martorell i Treball i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*, Barcelona, Promocions Publicacions Universitàries, 1991, p. 86.

arqueologia grega, romana i cristiana que seguia. Encara que la situació econòmica es normalitzà parcialment, Pijoan, desesperançat, plegà de l'Escola Espanyola de Roma el 1913 i marxà cap al Canadà. Els becaris tornaren a Barcelona. Martorell aconseguí un ajut complementari de l'Ajuntament de Barcelona que cobrava la seva família. Amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial s'acabà l'experiència de l'Escola de Roma.

L'estiu de 1912 tornava a ser Martorell a l'Institut. Nicolau d'Olwer l'havia substituït entretant. L'any 1913 Martorell es presentà a unes primeres oposicions a Madrid per al cos d'arxius, biblioteques i museus. També s'hi presentaren Pere Bosch i Gimpera, Ferran Valls i Taberner, Joaquim Balcells i Fèlix Duran i Canyameres. Només Valls i Duran aconseguiren plaça.

El 1914 Prat de la Riba envià pensionat Martorell a París per tal que ampliés estudis d'arxivística i biblioteconomia i al mateix temps fes recerca i reproduís documents de la història de Catalunya. Hi va anar amb Agustí Calvet, un altre secretari redactor de l'Institut. Allí els va sorprendre la Primera Guerra Mundial. Calvet recorda a les seves memòries: «La Sorbona, el Col·legi de França, totes les escoles i biblioteques plegaven també o restringien, mancats de personal, els cursos i els serveis fins a deixar-los reduïts a pura ombra d'existència. Ningú no pensava en res més que en la guerra.» Mentre la progressió dels exèrcits alemanys semblava imparable en direcció a París i es podia pensar que es repetiria allò que havia passat el 1870, Francesc Martorell, veient que no podia fer la seva feina, tornà a Barcelona mentre Agustí Calvet restava a la capital francesa i les seves cròniques de la vida del París en guerra serien l'inici de la seva brillant carrera periodística amb el pseudònim de Gaziel, fins a arribar a la direcció del diari *La Vanguardia*.

OPOSICIONS AL COS D'ARXIVS

Martorell tornà a presentar-se a oposicions al cos d'arxius el 1915, i patí un segon fracàs. Tant aquesta vegada com l'anterior restaren places vacants i, per tant, la frustració resultà més humiliant i va ser comentada en termes de severa censura envers els tribunals per Ramon d'Abadal i Nicolau d'Olwer en la seva correspondència.

Davant la insuficiència notòria dels ingressos que Martorell obtenia a l'IEC i als Estudis Universitaris Catalans, Prat de la Riba li suggerí la tardor de 1914 que li proposés com podia justificar un sou de la Diputació. Martorell li respongué que podia ser nomenat agregat a l'Arxiu de la Diputació per a fer l'edició del *Dietari* de l'antiga Generalitat i dels registres referents a la mateixa corporació. Per carta del 30 de novembre de 1914, Martorell demanava informació complementària al seu amic Valls i Taberner. Jordi Ru-

bió, a la semblança necrològica que dedicà al seu amic al número xx de 1936 de la revista *Estudis Universitaris Catalans*, diu de Martorell, pel que fa a aquella època que «un vague nomenament de temporer de la Diputació i el treball de catalogació de la biblioteca de l'Ateneu, l'ajudaven a viure».³

També diu Jordi Rubió del seu amic Martorell: «Intervingué en totes les coses que es referien a l'organització de la nostra vida cultural. I ho feia amb una tenacitat que, quan li semblava necessari, portava fins a la impertinència, sense preocupar-se de les conseqüències que per a ell pogués tenir la posició adoptada. I no és que li agradés de discutir, o que polemitzés sempre per virtuosisme. Els seus íntims sabem com en algun cas l'havia turmentat la por d'haver estat injust o apassionat.» Quan el feren del Consell de Pedagogia, Rubió va sentir dir a Martorell: «Em volen en qualitat de *púgil* i jo prefereixo actuar en qualitat de canonge.» I Rubió afegeix: «S'enganyava. Cada dia més les seves aptituds polèmiques es perfeccionaven i se l'enduien, prenent-li les hores que necessitava per als seus treballs començats. Donava generosament als amics el temps que li demanaven. Els darrers anys de la vida de mossèn Clascar, cap ratlla no publicà aquest de les seves versions bíbliques i litúrgiques que no fos llegida a en Martorell, el qual objectava, exigia aclariments, aplaudia una frase, en censurava d'altres i es prestava així a col·laborar amb l'autor, personificant-li el públic elevat a un altíssim exponent d'agudeses crítica.»

MEMBRE I SECRETARI DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA DE L'INSTITUT

El juliol de 1914 s'havia produït la dimissió de Miquel dels Sants Oliver com a membre de la Secció Històrico-Arqueològica, amb el rerefons polític de la decisió de la Lliga Regionalista i de Prat de la Riba de distanciar-se d'Antoni Maura, del qual Oliver era un partidari fervent. Recordem que va ser aquell l'any de la constitució de la Mancomunitat de Catalunya i de l'obertura al públic de la Biblioteca de Catalunya, la biblioteca creada per l'Institut. Quan es va veure que Oliver no rectificava, Prat de la Riba decidí que s'havia de nomenar un membre adjunt, i va proposar Martorell el 29 de novembre de 1915 a la Secció Històrico-Arqueològica en el lloc d'Oliver, que havia de conservar teòricament la plaça de numerari atesa la condició de vitalícia que tenia la de membre de l'IEC. Els desitjos del president fundador eren ordres i la Secció va nomenar Martorell malgrat que sembla que alguns membres no sentien simpatia per ell. El Ple del 7 de gener de 1916 va ratificar amb

3. Aquest article ha estat reproduït al volum ix de les obres de Jordi Rubió, titulat *Mestres, companys i amics*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 57-60.

els vots de tots els membres la proposta. En aquell Institut reduït, amb vuit membres per Secció i vint-i-quatre en total, Prat de la Riba pesava molt, massa i tot. Si Prat de la Riba era el fundador de l'IEC i el president alhora de la Diputació i de la Mancomunitat, Puig i Cadafalch era la mà dreta de Prat en política cultural i aviat seria president de la Secció Històrico-Arqueològica, a partir del maig de 1916, i, per tant, president rotatiu de l'Institut alhora que president de la Mancomunitat a la mort de Prat el 1917.

Francesc Martorell i Trabal adquirí, al mateix temps que la condició d'adjunt, la de secretari de la Secció Històrico-Arqueològica. El càrrec havia estat ocupat interinament per Miquel dels Sants Oliver mentre Josep Pijoan era a Roma coincidint amb els anys de l'ampliació de l'Institut amb les dues noves seccions. Quan Oliver es va separar de l'Institut, el buit va ser cobert pels secretaris redactors amb preeminència del més antic, que era Francesc Martorell. I així, en succeir Oliver, Martorell i Trabal esdevingué secretari de la Secció Històrico-Arqueològica per a la resta de la seva vida.

Martorell tenia vint-i-nou anys quan esdevingué membre de l'Institut. La seva producció no era gaire gran. Juntament amb Ramon d'Alòs-Moner i Jordi Rubió havia publicat el 1907 en el primer número de *l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, la gran revista d'estudis històrics, els inventaris inèdits de l'orde del Temple a Catalunya. Al tercer número de la revista *Estudis Universitaris Catalans*, l'any 1909, publicà Martorell el seu estudi «Pere Moragues y la custodia dels Corporals de Daroca». El segon i tercer treballs de Martorell que aparegueren a *l'Anuari* i concretament al seu número quart, entre 1911 i 1912, van ser «Inventari dels béns de la cambra reyal en temps de Jaume II (1323)», i l'altre, «Pere Beçet (1365-1430)», signat aquest segon juntament amb Ferran Valls i Taberner. Fruit del seu pensionat a Itàlia va ser l'edició l'any 1912 dins els *Cuadernos de Trabajos* de l'Escola Espanyola d'Arqueologia i Història a Roma de «Fragmentos inéditos de la *Ordinatio Ecclesiae Valentinae*». Al número sisè de *l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1915-1920), publicà Martorell l'estudi d'arqueòleg «Inscripcions sepulcrales de Tarragona». No cal dir que una revista de l'ambició i qualitat de *l'Anuari* no es feia sola, per valuoses que fossin les col·laboracions.⁴ Ramon d'Alòs-Moner i Francesc Martorell dedicaren moltes hores a la replega i encàrrec de treballs i a l'edició i correcció dels números.

De la correspondència de Francesc Martorell per a tasques de l'Institut es conserven al seu dossier de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans quinze lletres datades entre 1916 i 1926 de Pere Pujol, prevere de la Seu d'Urgell, col·laborador de la Secció Històrico-

4. *L'Institut d'Estudis Catalans: Els seus primers XXV anys*, Barcelona, 1935, conté la bibliografia de Francesc Martorell igual que la dels altres membres d'aleshores i les semblances dels desapareguts.

Arqueològica, així com una sèrie de notes creuades amb Josep Gudiol des del Museu Arqueològic i Artístic Episcopal de Vic, entre 1914 i 1919.

Martorell havia anat a València el setembre de 1915 per a treballar en l'edició del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, que formava part del pla de publicació de les cròniques catalanes dissenyat per Massó i Torrents, un programa fundacional de l'Institut. Havien de col·laborar en la tasca amb Josep Sanchis i Sivera. Martorell va avançar molt en aquesta feina al llarg dels anys següents però tant es va ajornar la publicació que finalment la va publicar tot sol Josep Sanchis i Sivera a València el 1932, tot advertint que Martorell en preparava una de més erudita, encara que en la pràctica aquesta segona edició restaria inacabada i inèdita.

A la mort de l'historiador del dret català Guillem M. de Brocà el 1918, Martorell, que havia estat el primer adjunt nomenat a l'Institut, esdevingué membre numerari per acord del Ple del 12 de desembre de 1918, mentre que el seu amic Ramon d'Alòs-Moner ingressava com a adjunt de Pijoan, tot i que aquest no havia presentat formalment la renúncia. El gener de 1920 entrava Ferran Valls i Taberner d'adjunt de Pijoan perquè Ramon d'Alòs-Moner cobrí la vacant de numerari per mort d'Oliver. Al mateix temps la vacant deixada per defunció per Joaquim Miret i Sans el 1919, era coberta directament com a numerari per una persona de la mateixa generació que Miret: Ferran de Sagarra i de Siscar, pare del literat Josep M. de Sagarra. Aquest darrer ens ha deixat a les seves memòries un testimoni de l'amistat entre Francesc Martorell i Valls i Taberner, ja que el primer arribà a prestar-se a fer d'apoderat de Valls el 1914, juntament amb el mateix Sagarra, quan Valls i Taberner es presentà com a candidat a diputat per la Lliga Regionalista pel districte de Solsona. Valls i Taberner va perdre enfront de Milà i Camps, que comptava amb la majoria dels cacics dels pobles. A més de l'amistat amb Valls, aquesta col·laboració testimonia que Martorell es movia en l'òrbita de la Lliga.

Amb l'elecció de Ramon d'Alòs-Moner com a secretari general de l'Institut el 1920, després de la defenestració d'Eugeni d'Ors, Francesc Martorell comptava amb un amic personal en el càrrec bàsic de la institució. Un altre amic de joventut, Nicolau d'Olwer, havia ingressat a l'IEC com a adjunt al lloc d'Àngel Guimerà, sempre absent, i el 1918 Nicolau assolí la condició de numerari en substitució de Joan Maragall, que havia mort el 1911. Així doncs, després de la Primera Guerra Mundial, aquell cercle d'amics de l'Ateneu i dels Estudis Universitaris Catalans, que amb prou feines passaven dels trenta anys, formaven un sòlid grup de pressió dins l'Institut en l'inici d'un clar relleu generacional. Encara que no seria membre de l'Institut fins després de la Guerra Civil, Jordi Rubió, jove director de la Biblioteca de Catalunya des de 1913, formava part també d'aquest cercle influent. Va ser aquesta colla, sota el lideratge de Jaume Bofill i Mates, la que acabà no

sols amb el poder d'Eugeni d'Ors dins la Mancomunitat sinó dins l'Institut, i precipità la seva destitució com a secretari general el 1920, que va ser demanada al Ple per Francesc Martorell i per Ramon Turró.

A partir de 1920 Martorell treballà amb Ramon d'Abadal en la recollida de documents sobre Catalunya anteriors a l'any mil, des dels mateixos inicis de l'obra. A més a més, Francesc Martorell era l'encarregat de coordinar les publicacions documentals de la Secció Històrico-Arqueològica.

El 1920 Martorell treballà a París. El 3 de maig de 1923, a la sala del Consell Permanent de la Mancomunitat de Catalunya, al Palau de la Generalitat, llegí Martorell el discurs acadèmic de la VII Festa Anual de l'Institut, que publicà el diari *La Publicitat* el 5 de maig i els dies següents. Es titula: *Alguns aspectes de la vida íntima d'Alfons el Magnànim*. Aquest discurs seria publicat amb data d'edició falsa (1938) per Ramon Aramon. Avui és sabut que l'any real d'edició va ser el de 1946, com tots els altres discursos i memòries anuals de la mateixa col·lecció.

Pel que fa al Servei d'Excavacions, creat el 1915 i adscrit a l'IEC, Martorell va ajudar molt a la seva creació, com Puig i Cadafalch, amb el suport de Prat de la Riba, tal com recordava Bosch i Gimpera, director del Servei, en una carta a Olivar i Bertrand datada el 9 de juny de 1972. Però no trigaren gaire a aparèixer desavinences. Segons Bosch:

En Martorell no sé per què va perdre tot interès per les excavacions del Baix Aragó i els darrers anys les va sabotejar, escatimant els diners (ja mort Prat). Sospito que no li va agradar que jo entrés [el 1916] a la Universitat, que aleshores estava molt desacreditada, i es bombejava la «Universitat Nova» de can Batlló. Els professors que treballaven també a l'Institut érem una esperança de la pàtria per a ell i uns gairebé traïdors a la Universitat. Sols amb el congrés universitari de 1918 van canviar les coses. Quan jo vaig organitzar el seminari de la Universitat, feia anar als serveis, a l'Institut, els meus deixebles (Pericot, Serra i Ràfols, Castillo) i havíem reservat una de les cambres per a ells on podien treballar amb els llibres d'arqueologia de la Biblioteca de Catalunya.

Per culpa d'un malentès en la publicació dels resultats de les excavacions, Martorell va ordenar, sense justificació prèvia, que no es deixés entrar al Servei d'Excavacions els deixebles universitaris de Bosch i Gimpera. Gràcies a la intervenció de Puig i Cadafalch s'evità la ruptura de Bosch amb l'Institut. Continua la carta de Bosch i Gimpera:

Martorell era molt intel·ligent i simpàtic quan volia ser-ho, molt competent, i fou molt bon professor quan explicà l'assignatura d'història de Catalunya als Estudis Universitaris Catalans; però com a secretari de l'Institut, molt cacic i fins irrespectuós

amb en Rubió i Lluch. Aquest esperit caciquil li impedí de tenir una producció científica i a penes si va publicar res. Possiblement influí en el seu caràcter la malaltia del fetge de la qual a la fi va morir. La darrera facècia d'en Martorell amb mi va ser quan caigué la dictadura d'en Primo i es restabliren els serveis de l'Institut. Va dir a en Puig que jo havia col·laborat amb la dictadura i en Puig —l'única vegada que em rebé no massa cordialment— a casa seva, em digué que abans de normalitzar el Servei d'Arqueologia calia investigar què havíem fet durant la dictadura, per què havíem funcionat sota la Diputació, etc. Jo li vaig recordar que allí mateix ell m'havia dit, quan jo volia dimitir, que no ho fes perquè jo era un funcionari que no tenia res a veure amb la qüestió política, i que calia mantenir les institucions tant com es pogués. Aleshores va canviar de to i seguïrem en excel·lents relacions.⁵

Però les relacions entre Martorell i Bosch no serien mai més bones. Pel que fa a l'episodi anteriorment relatat cal afegir a favor de Bosch i Gimpera que ningú no posava en dubte la lleialtat de Pompeu Fabra, tot i que aquest havia continuat al front de les Oficines Lexicogràfiques, sotmeses directament a la Diputació i separades de l'Institut durant la dictadura.

En una altra carta de 25 de setembre de 1973 enviada a Olivar i Bertrand i a propòsit d'un comentari que feia Gaziel al llibre *Tots els camins duen a Roma*, escrivia Bosch i Gimpera sobre Francesc Martorell:

Criticava molt Don Antoni Rubió, perquè no acabava el llibre sobre Grècia i els catalans i pel que fa a mi, quan es cansà de les excavacions del Baix Aragó, me les sabotejà els darrers anys, i expulsà els meus deixebles del Servei que jo volia fer col·laborar amb el Seminari de la Universitat. La seva absorció per la secretaria de la Secció Històrico-Arqueològica va fer que publicqués molt poc i que no hagi deixat la contribució que calia esperar d'ell als estudis històrics. Ell que criticava a Rubió perquè no acabava el llibre de Grècia, no va fer mai el d'Alfons el Magnànim, que deia que preparava.⁶

SECRETARI DEL CONSELL DE PEDAGOGIA PER A L'ENSENYAMENT SUPERIOR

La remodelació del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, organisme que constituïa un departament català d'educació en miniatura, va tenir relació amb la caiguda d'Eugeni d'Ors, que no es resignava que se li retallés el poder que fins aleshores

5. Pere BOSCH I GIMPERA i Rafael OLIVAR I BERTRAND, *Correspondència (1969-1974)*, Barcelona, Proa, 1978, p. 91-93.

6. Pere BOSCH I GIMPERA i Rafael OLIVAR I BERTRAND, *Correspondència (1969-1974)*, Barcelona, Proa, 1978, p. 256.

exercia tot sol en l'àmbit d'educació i cultura, de manera que no acceptà el càrrec de secretari d'ensenyament superior dins el Consell, càrrec per al qual va ser nomenat Francesc Martorell el 8 d'abril de 1920. Martorell representava el funcionariat disciplinat enfront de l'originalitat desconcertant d'Ors dins el desplegament d'aquell programa estatista del noucentisme que el mateix Ors havia formulat. I això passava precisament quan la Mancomunitat agafava més cos, tot i el fracàs de la campanya pro Estatut d'autonomia integral de finals de 1918 i principis de 1919.

Amb el sou que rebia Francesc Martorell com a secretari per a l'ensenyament superior del Consell de Pedagogia compensava finalment l'exigüitat de la gratificació de l'Institut, igual que Ramon d'Alòs-Moner compensava la modèstia dels ingressos com a secretari general de l'Institut amb el sou pel càrrec que tenia a la Biblioteca de Catalunya.

El 1921 Puig i Cadafalch proposà a l'Institut la vinculació a la Unió Acadèmica Internacional (UAI), que s'havia fundat feia poc. Existia el risc que això no fos ben vist per l'Escola d'Arqueologia i Història des de Madrid. Calia aconseguir que l'Estat espanyol acceptés que existís una representació de dos delegats, un d'ells de l'Institut. Aprofitant una estada a Brusselles, l'estiu de 1922, Francesc Martorell va convèncer l'ambaixador espanyol a Bèlgica per tal que presentés l'IEC a la darrera reunió de la UAI, i la nostra institució va ser convidada a la reunió d'abril de 1923. Martorell no hi pogué anar i per això va ser Ramon d'Alòs-Moner el delegat, i aleshores tingué lloc l'admissió oficial, de singular importància no sols a l'exterior sinó també a l'interior, ja que el prestigi que això conferia a la institució va ser un escut protector quan vingué tot seguit la dictadura.

El juny de 1921 Francesc Martorell acompanyà i ajudà el seu amic Ramon d'Abadal durant la campanya electoral al districte de Vic-Granollers per a la renovació parcial de la Diputació de Barcelona i al mateix temps de l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya. La candidatura de la Lliga Regionalista vencé a la contrària formada pels dinàstics, i Ramon d'Abadal renovà la representació que ja havia obtingut el 1917.

LES DIFICULTATS SOTA LA DICTADURA

La dictadura de Primo de Rivera suposà per a la vida professional de Francesc Martorell un cop important. Suprimí el Consell de Pedagogia, perdé el seu sou principal al mateix temps que l'Institut d'Estudis Catalans veia suprimida la subvenció pública a la vegada que la Mancomunitat era primer desnaturalitzada políticament i a continuació suprimida. Martorell figurà, al costat de Valls i Taberner, Pau Vila i Pompeu Fabra, entre la vintena de personalitats vinculades a les institucions d'ensenyament de la Mancomunitat que

signà la carta en defensa de Dwelshauvers i el Laboratori de Psicologia Experimental que el baró de Viver havia intentat desacreditar des del Consell de la Mancomunitat primoriverista. El Consell pretenia a més imposar el castellà com a llengua de docència a la Universitat Industrial i posar en quarantena l'Institut d'Estudis Catalans, de manera que el sotmeté a una inspecció. La carta en defensa de Dwelshauvers va ser publicada pel diari *La Publicitat* el 15 d'abril de 1924. El desenllaç, com és sabut, va ser l'expulsió de cent cinquanta professors de les escoles de la Mancomunitat, un dels actes que més desacredità els homes de la dictadura a Catalunya. Durant aquest règim, l'Institut només parcialment pogué mantenir les seves activitats amb el mecenatge privat, mentre que la Biblioteca de Catalunya i els serveis que tenia encomanats l'IEC passaren a dependre directament de la Diputació, desvinculats de l'Institut.

Expulsats els Estudis Universitaris Catalans de l'antic palau de la Generalitat, hagueren de refugiar-se en altres centres com l'Ateneu Polytechnicum, fundat per Rafael Campalans amb el suport de Ferran Valls i Taberner al barri de Sant Pere, a Ciutat Vella. Martorell actuava com a secretari dels Estudis Universitaris Catalans. Va prestar també serveis i suport moral al seu amic Ferran Valls i Taberner quan aquest patí desterrament polític a Morella l'any 1926. Per carta del 4 d'octubre de 1927, Martorell li va demanar ajuda per a resoldre el problema del local que tenien els Estudis Universitaris Catalans. Pompeu Fabra continuava fent, com en el curs anterior, les classes de gramàtica catalana i Jordi Rubió i Balaguer, les de literatura. Per una altra carta enviada al mateix Valls i Taberner el 1928 des de Besalú sabem que Martorell estava dedicat en aquell temps a la recerca de documents catalans anteriors a l'any mil, és a dir al gran projecte de l'Institut —la Catalunya Carolíngia— que Ramon d'Abadal dirigia i del qual encara es va publicant tot el material previst.

EL RECONeixEMENT RENOVAT DE L'INSTITUT I EL CONSELL DE CULTURA DE LA GENERALITAT

Després de la dimissió de Primo de Rivera, amb la transició vers el restabliment del règim constitucional, la Diputació presidida per Maluquer i Viladot no sols retornà a l'Institut la subvenció, el reconeixement oficial i els serveis que se li havien tret de les mans, sinó que gràcies a Puig i Cadafalch i a Valls i Taberner, que hi tenien un peu a cada banda, la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona li cediren la Casa de Convalescència de l'antic Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. El secretari general de l'Institut, Ramon d'Alòs-Moner, es trobà retirat per malaltia el darrer trimestre de 1930 i la primera meitat de 1931, i el seu amic, Francesc Martorell, pel fet de ser el secretari de Secció més antic, el substituï

temporalment. De manera que va ser Martorell qui va haver de fer tots els tràmits per part de l'IEC en aquest important afer. Precisament per la substitució de Ramon d'Alòs, va ser Martorell, com a secretari general en funcions, qui va redactar i llegir a la Festa Anual de l'Institut la memòria de la feina feta durant els cursos de 1923-1924 a 1930-1931, tal com consta en l'edició de 1946. El binomi amical de Ramon d'Alòs i Francesc Martorell funcionà a la perfecció, perquè durant dos períodes més curts de malaltia de Martorell va ser Ramon d'Alòs-Moner qui va suplir-lo com a secretari de la Secció Històrico-Arqueològica sense deixar la feina de secretari general de l'Institut.

Amb la Generalitat republicana Francesc Martorell va veure reconegut el paper que ja havia tingut en el Consell de Pedagogia, atès que va ser designat membre del Consell de Cultura, que substituïa l'anterior, però amb competències més amples i extenses com corresponia al règim preautonòmic. Creat pel Decret del 17 de juny de 1931, el Consell de Cultura tenia una ponència d'arxius, biblioteques i belles arts, on s'incorporà Martorell com a expert en arxius i biblioteques i, encara que el nomenament era per mèrits personals, també se'l nomenà com a representant a la ponència de l'Institut. Altres membres de l'Institut formaven part del Consell de Cultura, començant pel seu president, que era Serra i Húnter, i el vicepresident, que era Pompeu Fabra, poc després també, a més a més, president del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona. La ponència d'arxius i biblioteques va ser la que més feina efectiva va realitzar.

L'hostilitat latent de Martorell envers Bosch i Gimpera continuà, sense causar perjudicis a la investigació, durant la Generalitat republicana. Quan Bosch i Gimpera era degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, abans de ser rector de la Universitat Autònoma de Barcelona el 1933, seguia portant la direcció del Servei d'Investigacions Arqueològiques, que havia tornat a estar sota el control de l'Institut. El president i el secretari de la Secció Històrico-Arqueològica recordaren a Bosch i Gimpera i a Serra i Ràfols que havien de demanar permís abans de començar un treball, que havien de retre compte periòdicament de la marxa del Servei i presentar les factures per a la seva aprovació pel Ple de la Secció i tot això consta a les actes. Darrera aquesta posició inquisitiva de Puig i Cadafalch, no hi havia només la nostàlgia que pogués sentir per la seva antiga posició política com a president de la Mancomunitat, sinó la influència del secretari de la Secció. Però la situació canvià amb la creació l'any 1935 del Museu Arqueològic, sota la direcció de Bosch i Gimpera. El nou Museu s'independitzava del Museu d'Art de Catalunya i s'ubicà a un dels palaus de l'Exposició de 1929, que és el mateix estatge que continua ocupant avui. A partir d'aquell moment, els dies de la permanència del Servei d'Investigacions Arqueològiques sota la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut eren comptats. La Generalitat va decidir prendre el control directe del Servei d'Investigacions Arqueològiques, que ja estava

al·lotjat al Museu i, malgrat la resistència de Puig i Cadafalch, l'Institut en perdé el control poc abans de l'esclat de la Guerra Civil. Cal dir que Bosch i Gimpera, que ja era membre adjunt de la Secció Històrico-Arqueològica, hi va mantenir un nivell de col·laboració científica que resultà digne per a l'Institut d'Estudis Catalans, alhora que des del començament, Puig i Cadafalch havia format part del patronat del Museu Arqueològic i participat en la sala dedicada a Empúries, que contenia el resultat dels treballs que allí havia realitzat l'IEC gairebé des de la seva fundació.

El 1925 Francesc Martorell publicà dins la *Miscellanea Francesco Ehrle*, el treball «Un inventario della Biblioteca di Calixto III». Per al recull en honor de Heinrich Finke, publicat a Münster el 1925, Martorell va escriure el treball «Una narració inèdita del viatge de l'emperador Frederic II a Nàpols en l'any 1452». A la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de Josep M. de Casacuberta, edità Martorell *Epistolari del segle xv: Recull de cartes privades*, amb introducció, notes i glossari seus. Per a la Fundació Bernat Metge, féu la traducció al català de les obres menors de Publi Corneli Tàcit, apareguda el 1926. L'any 1927 publicà un llibret sobre la catedral de Barcelona, en català, castellà i francès. El mateix any la revista *Estudis Universitaris Catalans* publicà al número XII un altre treball de Martorell «Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martí de la biblioteca del convent de Franciscans de Balaguer». A *Franciscalia* el 1928 aparegué l'estudi de Francesc Martorell «Tres retaules franciscans de Mallorca». El volum VII de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* publicà el 1931 un interessant programa de treball col·lectiu elaborat per Martorell i per Ferran de Sagarra «Recull de textos catalans per a servir d'estudi del dret català antic». Caldria afegir a aquestes aportacions les múltiples recensions de Francesc Martorell a l'*Anuari*, així com el seu treball «Noves pintures murals», aparegut el 1936 al volum VIII de l'*Anuari*, i la seva contribució a la miscel·lània en honor d'Antoni Rubió i Lluch, en el volum XXI d'*Estudis Universitaris Catalans*, titulada «Un nou document sobre Bernat Metge».

Francesc Martorell continuà prestant serveis valuosos a l'IEC durant el període republicà, i entre aquests cal destacar l'organització d'un estand a la VII Fira de Barcelona, el juny de 1934, per a divulgar entre el públic la tasca de l'Institut. S'hi exposaren fotografies de les excavacions fetes a Tossa de Mar, Tarragona i altres llocs, els estudis dels núvols de l'equip d'Eduard Fontserè, els mapes publicats pel Servei Cartogràfic i les publicacions de les seccions de l'IEC.

També aquell mes de juny de 1934 signà Martorell un manifest inspirat per Pompeu Fabra amb altres companys de l'Institut i del seu cercle d'influència «Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria». En el text es condemnaven dos errors: el dels que consideraven que la pàtria dels catalans es reduïa a les quatre províncies sense el País Valen-

cià, la Catalunya del Nord i les Illes Balears, i el dels que donaven a la pàtria una extensió excessiva, confonent occitanisme i catalanisme, de manera que, en el marc de la llengua occitana o provençal, es trobaven en peu d'igualtat valencià i català, llemosí i mallorquí, etc. La llengua d'oc i el català eren dues llengües diferents, remarcava el manifest.

També intervingué Martorell en les gestions per cobrar els diners pressupostats per la Generalitat amb destí a l'Institut quan començaren a endarrerir-se seriosament els pagaments l'any 1934.

Pel que fa al treball de recerca per a l'Institut, consta que la Secció Històrico-Arqueològica concedí a Francesc Martorell el 21 de desembre de 1932 la quantitat de cinc-centes pessetes per a fer recerca a diversos arxius amb vista a l'edició dels documents de la Catalunya Carolíngia. El 15 de març de 1933 se li concediren cinc-centes pessetes més, i treballà a Besalú i Vic. El 6 de desembre se li concedien dues-centes cinquanta pessetes més per a continuar treballant a Vic, Ripoll i Sant Joan de les Abadesses. Entre 1932 i 1935 Martorell va recollir i transcriure mil dos-cents documents de la Catalunya anterior a l'any mil. Quedaria encarregat de continuar la seva tasca mossèn Joan Tarré a partir de finals de 1935.

Davant la Generalitat republicana calia cercar un programa que justificués la confiança en l'Institut per part del nou règim, tot i que el Govern autònom català s'havia fet càrrec del suport de la institució que li prestava la Diputació de Barcelona abans del 14 d'abril de 1931. La Secció Històrico-Arqueològica va considerar molt oportuna la proposta de Francesc Martorell d'emprendre l'edició del *Dietari* de la Generalitat antiga. Era una manera de celebrar la restauració de la Generalitat de Catalunya. Recordem que ja Martorell havia proposat a Prat de la Riba iniciar personalment aquesta empresa a càrrec de la Diputació. Successivament hi treballaren Josep Noguera i Casajoana i Ramon Aramon, primer, i Marina Mitjà, després. El 30 d'octubre de 1934 Martorell presentava a la Secció els tres primers plecs impresos del *Dietari* de la Generalitat, però no es va arribar a publicar ni el primer volum. L'Associació de Bibliòfils de Barcelona publicà l'any 1950 el volum corresponent al període de 1454 a 1472 del *Dietari* de la Generalitat en temps de Jaume Safont, editat per Marina Mitjà. L'Arxiu de la Corona d'Aragó en la seva col·lecció «CODOIN», números 46 i 49, publicà el 1977 el *Dietari* entre 1411 i 1458 i entre aquest any i 1512. El 1992 la Fundació Noguera edità la part de 1411 a 1484 a cura de J. M. Sans Travé. Caldria esperar a 1998 perquè la Generalitat encetés l'edició en deu volums d'aquesta documentació d'interès excepcional, i en confiés la coordinació a J. M. Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

En la vida de l'IEC durant els quatre primers anys del període republicà Martorell va col·laborar en l'endegament d'empreses molt variades. Per exemple, el trobem el maig

de 1931, formant amb Eduard Fontserè una comissió mixta de la Secció Històrico-Arqueològica i de la Secció de Ciències per a estudiar les bases de constitució d'una oficina de geografia, denominada seminari de geografia dos mesos després. Aquest fou l'antecedent immediat de la creació de la Societat Catalana de Geografia com a filial de l'Institut el maig de 1935.

PROFESSOR DELS ESTUDIS UNIVERSITARIS CATALANS

Amb la incorporació a la Universitat de Barcelona de les matèries que s'ensenyaven als Estudis Universitaris Catalans, i la conversió de bona part dels seus docents en professors de la Universitat per a les mateixes matèries, deixava de tenir sentit el manteniment separat d'aquelles ensenyances, que el 1906 s'havien hagut d'impartir fora del clos de la universitat oficial perquè l'Administració central espanyola havia rebutjat la proposta del Primer Congrés Universitari Català de 1903. Aleshores els Estudis Universitaris Catalans havien començat a l'Ateneu Barcelonès amb l'ensenyament del dret civil català a càrrec del catedràtic Trias i Giró, al qual succeï Antoni Borrell, amb el d'història de Catalunya a càrrec de Carreras i Candi, succeït per Lluís B. Nadal, i amb l'ensenyament de la literatura catalana a càrrec del catedràtic Antoni Rubió i Lluch. A la mort de Lluís B. Nadal el 1913, Ferran Valls i Taberner passà a ser el professor d'història de Catalunya, fins que, després d'incorporar-se definitivament el 1925 a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, del qual seria nomenat director quatre anys més tard, deixà les classes als Estudis Universitaris Catalans i el va succeir Francesc Martorell el curs 1926-1927 com a professor d'història de Catalunya.⁷ Un anunci de *La Veu de Catalunya* informava el 12 de setembre de 1929 de l'obertura de matrícula als EUC a l'Ateneu Polytechnicum, al carrer Alt de Sant Pere, número 27, amb un curs de gramàtica catalana de Pompeu Fabra, un d'història de la literatura catalana de Jordi Rubió i un d'història de Catalunya de Francesc Martorell.

A la Universitat Autònoma de Barcelona el 1933 Ferran Soldevila entrà de professor agregat d'història de Catalunya i ja no tenia sentit mantenir la matèria als Estudis Universitaris Catalans.

El 2 de novembre de 1932 Bosch i Gimpera, que encara no era rector sinó únicament degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, comunicava oficialment que la junta de facultat

7. Josep M. MAS I SOLENCH, *Ferran Valls i Taberner, jurista, historiador i polític*, Barcelona, Proa, 2002, p. 208.

havia aprovat per unanimitat que en el seu recinte es fessin els cursos dels Estudis Universitaris Catalans, que aleshores eren el de literatura catalana de Rubió i Balaguer, el d'història de l'art català de Francesc Martorell i el de geografia de Catalunya de Pau Vila. Segons consta a l'anuari de la Universitat corresponent al curs 1934-1935, Puig i Cadafalch, que acabava de ser nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat de Barcelona, féu deu lliçons sobre escultura romànica anterior al segle XII dins un cicle de lliure elecció denominat Estudis d'art, on Francesc Martorell va impartir un curs d'art medieval català, que resultava la integració del seu curs dels Estudis Universitaris Catalans dins la Universitat de Barcelona, sense perdre la seva identitat tradicional.

El dimecres 31 d'octubre de 1935, al vespre, Francesc Martorell havia fet la seva lliçó habitual d'història de l'art als Estudis Universitaris Catalans a la Universitat de Barcelona i dijous al matí, 1 de novembre, era trobat mort al seu llit. El certificat mèdic diagnosticà angina de pit.

A L'ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA CATALANA

Una faceta de l'activitat de Francesc Martorell que no podem oblidar és la de col·laborador destacat de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Quan va morir n'era vicepresident i feia anys que hi col·laborava. Així el trobem el 1931 a la comissió tècnica de la Protectora al costat d'Alexandre Galí, Artur Martorell i Salvador Maluquer.⁸

Quan la Protectora volgué endegar els estudis normals complementaris de les escoles oficials de mestres el gener de 1931, la convocatòria oferia les matèries següents: gramàtica catalana a càrrec de Pompeu Fabra, història de la literatura catalana a cura de Jordi Rubió i Balaguer, i història de Catalunya i història de l'art a càrrec de Francesc Martorell. Pel febrer del mateix any s'establí amb els Estudis Universitaris Catalans la corresponent col·laboració, que era facilitada en tractar-se dels mateixos professors.

També programà Martorell la represa l'any 1933 del concurs nacional d'història de Catalunya, que la Protectora havia iniciat el 1914. Ara no fou un concurs entre escolars sinó que es premiaren les escoles, i Martorell formà part del jurat al costat d'Alexandre Galí, Ramon d'Alòs-Moner, Antoni Rovira i Virgili, Ferran Soldevila, Pau Romeva, Agustí Duran i Sanpere, Enric Bagué, Jaume Vicens i Vives i Rosa Sensat.

8. Lluís DURAN, *Pàtria i escola: L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Catarroja, Afers, 1997, p. 92.

L'amic de Francesc Martorell, Ferran Valls i Taberner, el dia 2 de novembre de 1935, publicà a *La Veu de Catalunya*, que aleshores dirigia Ramon d'Abadal, un panegíric sentit.

Després de la Gran Guerra —escrivia Valls—, totes les nacions que foren bel·ligerants han elevat monuments i han tributat homenatges al soldat desconegut. D'en Martorell no podem dir que fos inconegut, però sí que fou un gran valor massa negligit i sovint preferit, amb ofensa per a la justícia i per al reconeixement degut. Amb quin deler, però, amb quina il·lusió indefallent, amb quin entusiasme incontrolable, amb quina abnegació i generositat, amb quin admirable esperit de sacrifici va anar ell sempre treballant i interessant-se amb tota l'ànima per les obres de cultura, pels estudis científics i per tot el que representava l'espiritualitat de la nostra terra. Noble i extraordinari exemple de patriotisme! Perquè ell renunciava al seu propi lluïment i al seu propi benefici per a vessar-se amb generositat irrefrenable i sense recompensa proporcional en les tasques múltiples i no sempre exemptes d'obstacles i de dificultats que en profit de l'interès col·lectiu realitzava. L'amor a la ciència i l'amor a Catalunya, fosos en ell amb un mateix i indestriable ideal, l'animaven incessantment, eren el seu impuls i el seu estímulo constant i li donaven aquella perseverança, aquell fervor i aquella fe que no s'apagaren mai mentre visqué.

Així superà les contrarietats que li tocà sofrir no poques vegades en l'esfera mateixa del seu treball, que, en les condicions que l'efectuava, podem bé qualificar d'heroic. En Martorell era també un home exemplar en tots els aspectes de la seva vida. Era la seva personalitat tota d'una peça; la seva conducta responia íntegrament a una completa unitat de criteri. Cristià ferventíssim i conseqüent, ple d'esperit de caritat i amarat d'un sentit franciscà de la vida; home de família exemplar; amic sincer i d'afecte veritable, no presentava contradicció de cap classe entre el seu viure íntim i la seva actuació social. No era home d'escarafalls i pareneries; ell feia la seva labor amb discreció i modestia, sense efectismes llampats, però amb tenacitat i amb amor sostingut. Enmig de tant soroll buit i de tanta simulació ostentosa, va treballar amb talent i amb preparació incomparables en diversitat d'aspectes de la nostra vida cultural, sovint anònimament, sempre obert a tota consulta i accessible i servicial per a tothom.

El molt que, des dels seus inicis, l'Institut d'Estudis Catalans deu a en Martorell, és considerable. Podríem dir que hi ha deixat enterrada gran part de la seva activitat i de la seva vida. En Prat de la Riba que amb el seu do de saber conèixer i apreciar la gent, havia descobert la vàlua enorme d'en Martorell, el va situar de bon antuvi a l'Institut i allí va quedar vinculat per sempre més.

Altres caires de la noble figura d'en Martorell mereixen ésser assenyalats i un d'ells, principalment, la seva actuació com a professor d'història de Catalunya en els Es-

tudis Universitaris Catalans, així també els seus coneixements d'arqueologia i les seves investigacions sobre la història de l'art català, dignes de conferir-li una sòlida autoritat en aquestes matèries. Avui, solament, molt a la lleugera, a causa de la rapidesa, poden ésser donades a conèixer al gran públic les modalitats característiques de l'home eminent que, allunyat de la fressa baladrera i exempt de vanitat, ha prestat serveis considerables voltat de silenci i sense gaudir d'una popularitat difusa i ressonant.

El seguici de l'enterrament va sortir de la casa de Martorell al carrer de la Princesa (aleshores Pau Iglesias), número 59, vers la parròquia barcelonina de Sant Cugat al barri de Ribera. A la comitiva desfilaren molts polítics, sobretot de la Lliga Regionalista i d'Acció Catalana, i molts intel·lectuals catalans.

El 3 de novembre *La Publicitat* publicava una altra necrològica sense signatura i deia:

Francesc Martorell era un dels millors representants de la generació d'erudits i investigadors que cal anomenar «l'escola de Rubió i Lluch». Format com els seus companys en la disciplina del mestre a la Càtedra d'Història de la Literatura Catalana, al vell Ateneu Barcelonès del Pla del Teatre, sota el guiatge de Rubió i Lluch, inicià la tasca d'investigador als registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i fou dels deixebles que amb ell col·laboraren en l'arreglada de documents per a la història de la cultura catalana medieval. Martorell s'especialitzà tot d'una en els estudis històrics i en els treballs arqueològics.

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans, secretari de la seva Secció Històrico-Arqueològica, Martorell tingué l'alta ambició de dues tasques cabdals: el corpus dels documents de Catalunya anteriors a l'any 1000 i la història d'Alfons el Magnànim. L'atreia d'una manera singular aquell aspecte del primer període del Renaixement que pot centrar-se entorn del conqueridor de Nàpols. Els anys que passà a l'Escola de Roma, al costat de Josep Pijoan, afermaren l'entusiasme de Martorell per l'humanisme italià, que ja li bullia en els seus temps d'estudiant a la nostra Facultat de Filosofia i Lletres.

Francesc Martorell desapareix sense haver finit la seva obra, perquè un sentit de perfecció absoluta li impedia donar al públic un treball al qual ell esperava, amb noves recerques, de donar la darrera mà, i també, cal dir-ho, perquè la seva insuperable vocació d'home d'estudi, mantinguda amb exemplar austeritat, no li permeté d'aixoplugar-se a cap recés que li hauria garantit un treball tranquil i metòdic.

La tasca de Francesc Martorell com a professor d'història medieval i d'arqueologia serà recordada sempre amb agraïment per les joves promocions d'estudiosos que han tingut l'avantatge de gaudir-se'n. Ell també, d'ençà de l'adveniment de la República, al Consell de Cultura de la Generalitat (ponència d'arxius, biblioteques i museus) ha realitzat una obra d'organització, d'esperonament i d'estudi arreu de les comarques catalanes, que ja comença a llevar bon fruit.

És l'esforç anònim, la col·laboració assenyada del seu sentit crític, avivat fins a la hiperestèsia, la millor aportació de Francesc Martorell a la nostra renaixent cultura. Si moltes obres han sortit més perfectes que els seus autors no les havien concebut, si moltes coses que ens caldria deplorar no han estat dutes a terme, cal dir una vegada per totes, que a Francesc Martorell ho deurà. L'esperit generós de la seva ciència i de la seva experiència, no deixava mai insatisfet qui fos que li demanés consell i ajuda.

El seu amic Lluís Nicolau d'Olwer va deixar una semblança de Martorell al seu llibre *Caliu* (1973), plana 88:

Martorell, o el sentit de la perfecció. Home ple de bondat, les seves crítiques eren tanmateix acerades i —cosa singular— no sols tothom les perdonava, sinó que les recercava. És que no hi havia ni enveja, ni pedanteria, només una exigència de perfecció, l'exigència que tenia amb ell mateix. Cercant la perfecció, l'obra completa, en Martorell es morí, després d'anys i anys de treball gairebé inèdit. La seva bibliografia cabrà en poques ratlles, però els seus deixebles no oblidaran mai el mestre a qui deuen la més profitosa de totes les lliçons: la del seu exemple. Fou un d'aquells artífexs anònims de les nostres catedrals. Les generacions a venir no sabran mai allò que les creacions més reeixides de la nostra cultura —l'Institut d'Estudis Catalans, els museus de Barcelona— deuen a la tasca silenciosa i constant de Francesc Martorell i Trabal. Si el temps li va mancar per a finir la seva obra, és que el va despendre sense mesura a millorar l'obra dels altres. Inseparable d'aquell benedictí —afegia Nicolau d'Olwer—, era Ramon d'Alòs-Moner i de Dou, tipus perfecte del noble humanista del segle XVIII.

El darrer elogi del personatge que coneixem, el va formular Ramon Aramon al discurs d'agraïment en l'homenatge que se li tributà el 26 de març de 1980 amb la publicació del primer volum de la miscel·lània en el seu honor. Entre tots els mestres que havia tingut i que el pròleg del llibre esmentava, deia Aramon:

M'ha plagut que entre tots ells destaquessin el nom de Francesc Martorell que potser és el qui més va influir, amb el seu gran exemple moral, damunt la nostra generació dels Estudis Universitaris Catalans. D'ell vam aprendre, sense dubte, que el mestre es deu totalment als seus deixebles i no ha de plànyer el temps que pugui dedicar-los; d'ell vam aprendre a no ésser gelosos de les descobertes que poguéssim fer en les nostres recerques a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de passar-les a aquells que sabíem que s'interessaven per un personatge o per un fet determinat; d'ell vam aprendre tantes i tantes lliçons d'honestedat científica.

El fet de dedicar unes frases únicament a Martorell i a cap altre dels professors que havia tingut fa pensar que Aramon el presentava com a model seu.

La mort sobtada de Francesc Martorell comportà que fos substituït per Puig i Cadafalch com a vocal a la ponència d'arxius, biblioteques i belles arts del Consell de Cultura de la Generalitat. Ferran Valls i Taberner, fins aleshores membre adjunt de l'IEC, passà a numerari al lloc de Martorell a la Secció Històrico-Arqueològica. Bosch i Gimpera pogué ingressar aleshores com a membre adjunt de l'Institut al lloc de Pijoan. Ramon d'A-lòs substituï Francesc Martorell a la Secretaria de la Secció.

Francesc Martorell morí sense béns i deixà vídua i nou fills menors. Ferran Valls i Taberner aconseguí que l'Institut, en reconeixement als serveis prestats, demanés a la Generalitat una pensió per a la vídua. Aquesta pensió s'incorporà al pressupost de l'IEC per a 1935 i era de nou mil pessetes anuals, una xifra considerable si es té en compte que la gratificació per al cap del Servei d'Investigacions Arqueològiques havia estat de cinc mil, la mateixa quantitat que cobrava el cap del Servei de Conservació i de Catalogació de Monuments, que era l'arquitecte Jeroni Martorell i Terrats. El 1939 la pensió a la vídua de Francesc Martorell es deixà de pagar i Ferran Valls i Taberner, que en aquella època donava per mort l'Institut i prestava tot el suport en canvi al nou Instituto de Estudios Mediterráneos, maldà per aconseguir, sense èxit, que les noves autoritats posades pel franquisme tornessin a donar a Joaquina Puig i Sala, vídua de Francesc Martorell, el subsidi concedit el 1935. Joaquina Puig morí als vuitanta-cinc anys, el 9 d'octubre de 1975.